

тості, однак у конкретному прояві він може мати вагоме мотиваційне підґрунтя, що робить сам вчинок контрверсійним. Варто також пам'ятати, що мистецтво, попри його конструктивну мету, – це

завжди певна руйнація старих канонів, що також є одним з аспектів палітри деструкції у творчості Лесі Українки та заслуговує подальшого дослідницького осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Демська-Будзуляк Л. Драма свободи в модернізмі. Пророчі голоси драматургії Лесі Українки. Київ : Академвидав, 2009. 184 с.
2. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. Київ : Основи, 1998. 658 с.
3. Забужко О. *Notre dame d'Ukraine*: Українка в конфлікті міфологій. Київ : Факт, 2007. 604 с.
4. Любченко А.О., Савельєва Н.М. Соціальні проблеми і профілактика вандалізму: навчальний посібник. Полтава : ПНПУ, 2018. 75 с.
5. Масенко Л.Т. Пророк і фарисей (Ключова образна опозиція в драматургії Лесі Українки). *Урок української*. 2000. № 3. С. 39–44.
6. Романов С. «Стародавня історія східних народів» і поезія Лесі Українки на єгипетські теми (порівняльний аспект) *Леся Українка: доба і творчість*. Т. 3. Луцьк, 2009. С. 106–121.
7. Соколова В. Ідеологія та життєва практика пуританства у драмах Бернард Шоу «Учень диявола» та Лесі Українки «У пущі». *Слово і час*. 2012. № 7. С. 27–39.
8. Українка Л. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 1. Луцьк, 2021. 512 с.
9. Українка Л. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 2. Луцьк, 2021. 424 с.
10. Українка Л. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 3. Луцьк, 2021. 656 с.
11. Українка Л. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 5. Луцьк, 2021. 928 с.
12. Українка Л. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 10. Луцьк, 2021. 528 с.
13. Фромм Э. *Анатомія человеческой деструктивности*. Москва, 2009. 635 с.
14. Фрззер Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии. Т. 1. Москва, 2001. 528 с.

УДК 82.161.2.09

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.48>

РАДЯНСЬКА КИРГИЗИЯ (1929 РІК) ІВАНА БАГМУТА Й МИХАЙЛА ПОГРЕБЕЦЬКОГО: НАЦІОНАЛЬНІ ТРАВМИ

I. BAHMUT'S AND M. POHREBETSKYI'S SOVIET KYRGYZSTAN (1929): REPRESENTING NATIONAL TRAUMAS

Пупурс І.В.,

orcid.org/0000-0001-5353-731X

доктор філологічних наук,

старший науковий співробітник відділу компаративістики

Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Національної академії наук України

У 1929 році Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства організувала експедицію до Хан-Тенгри. Михайло Погребецький (професійний альпініст) очолив групу дослідників, серед яких був і український письменник-початківець Іван Багмут. Обидва написали подорожні нариси: «Подорож до небесних гір: нотатки туриста до центрального Тінь-Шану» І. Багмута (1930 рік) і «Хан-Тенгри» М. Погребецького (1934 рік). Ключовими імагологічно-етнографічними об'єктами І. Багмута й М. Погребецького стали киргизи (як тубільці), українці (як емігранти) й дунгани (як переселенці з Китаю). Чому вони? По-перше, ці народи разом з узбеками й росіянами домінували на теренах радянської Киргизії (65% населення – киргизи). По-друге, до складу експедиції М. Погребецького входила ще група кінооператорів Всеукраїнського фотокіноуправління, завданням яких було зняти не лише сходження на Хан-Тенгри, але й побут саме киргизів, українців і дунган.

Історія азійсько-європейських взаємин на території російського Туркестану пережила різні етапи – це і неприйняття, і відкрита ворожнеча, і намагання співіснувати мирно. Водночас і киргизи, і дунгани, і українці, про яких оповідали І. Багмут і М. Погребецький, перебували ще в постравматичному стані, коли їхні національні болі, образи, переживання (головним чином набуті за часів царської Росії) не були забуті й повністю вилікувані. Власне, у подорожніх нарисах І. Багмута і М. Погребецького (більшою мірою останнього) творився імідж Радянського Сходу (1929 рік) як місця, де лікуються травми та формується національно багатоліке населення, дружлюбне один до одного. Тобто вповні в руслі більшовицької ідеології щодо братерства й рівності народів. А для підсилення ефекту правильності

такої радянської політики авторами використовувалась і типово більшовицька опозиція Минуле (Царське, Колоніальне, Травматичне, Негативне) – Сучасне (Соціалістичне, Антиколоніальне, Антитравматичне, Позитивне).

У статті досліджено прояви національних травм киргизького, українського та дунганського народів крізь призму радянського орієнталізму (створення іміджу щасливого й успішного Радянського Сходу, прихований колоніалізм, модернізація тощо), речниками якого стали І. Багмут і М. Погребецький. Також проаналізовано їхні образи Киргизької республіки (1929 рік) у рамках порівняльної типології та літературознавчої імагології.

Ключові слова: Радянська Киргизія, киргиз, українець, дунган, національна травма, І. Багмут, М. Погребецький.

In 1929 the expedition to Khan Tengri was organized by All-Ukrainian Scientific Association of Oriental Studies. Mykhailo Pohrebetskyi (a professional alpinist) led a team of researchers. One of them was Ivan Bahmut (a novice Ukrainian writer) who must write about the Ukrainian migrants' life and traditions. They wrote the essays about their travel: I. Bahmut's *Travel to the Celestial Mountains* (1930) and M. Pohrebetskyi's *Khan Tengri* (1934). The main ethnic subjects of I. Bahmut and M. Pohrebetskyi were the Kyrgyz (as indigenous population), the Ukrainians (as immigrants) and the Dungans (as the settlers from China). What exactly are they? First of all, these ethnic groups as well as Uzbeks and Russians (ethnic Kyrgyz made up about 65 percent of the population) were dominate in Soviet Kirghizia. Secondly, among the members of M. Pohrebetskyi's expedition were the cameramen from All-Ukrainian Photo Cinema Administration (VUFKU). They had the official task of shooting films about Khan Tengri's climbing along with Kyrgyz, Dungan and Ukrainian lifestyles.

A history of Asian-European relations on the territory of Russian Turkestan is characterized by different stages, from non-acceptance, open animosity to peaceful coexistence. But in the I. Bahmut's and M. Pohrebetskyi's travel essays the Kyrgyz, the Dungan, the Ukrainians were in a posttraumatic state, when their national pains, sufferings, emotional experiences, received at time of Tsarist Russia, were not forgotten. Their national wounds had not healed. Properly speaking, in I. Bahmut's and especially in M. Pohrebetskyi's text an image of Soviet East like a place, where people are being treated for traumas, is seen. They also present an image of Soviet East like a place, where different nations are friendly. In other words, their Soviet East is formed along Bolshevik ideology concerning brotherhood and equality between nations. At the same time, the Soviet creating of a new modernity as outcome of Bolsheviks' policy (korenizatsiia etc.) is constantly mirrored in their texts. Parallel with this goes propaganda of Soviet regime. But I. Bahmut didn't admire the Soviet Kyrgyz reality like M. Pohrebetskyi. If M. Pohrebetskyi's *Khan Tengri* is filled with the examples of Soviet progress in architecture, medicine, industry, agriculture and other spheres of Central Asia, I. Bahmut's *Travel to the Celestial Mountains* is practically bereft of it. Occasionally I. Bahmut detected the problems of Soviet oriental management (the dilapidated building of the State Bank, the frequent alcoholic drinks' advertising, the poverty and so on).

The paper focuses on their national traumas in the context of historical, imagological, comparative research of the I. Bahmut's and M. Pohrebetskyi's images of Soviet Kyrgyzstan in 1929. Simultaneously, a soviet orientalism (the imagological creation of happy and successful Asiatic republic; a hidden colonialism), difference between I. Bahmut's and M. Pohrebetskyi's poetics etc. are the stuff of this research work.

Key words: Soviet Kyrgyzstan, Kyrgyz, Dungan, Ukrainian, national trauma, I. Bahmut, M. Pohrebetskyi.

Постановка проблеми. У 1929 р. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства організувала експедицію до Хан-Тенгри, другої за висотою вершини Тянь-Шаню. Групу дослідників, серед яких був Іван Багмут, очолив Михайло Погребецький. Обидва написали нариси про їхню подорож до цього малодослідженого на той час піка, що височіє між Казахстаном, Киргизстаном і Китаєм. У 1930 р. вийшла 5-тисячним тиражем «Подорож до небесних гір: нотатки туриста до центрального Тянь-Шаню» І. Багмута, а в 1934 р. – 15-тисячним накладом «Хан-Тенгри» М. Погребецького (1у 960 р. з'явилася доповнена книга М. Погребецького – «В серце небесних гір»). Таким чином україномовні читачі дізналися про перипетії експедиції до Хан-Тенгри та паралельно про уклад життя радянського Сходу.

20–30-ті рр. ХХ ст. – це часи, коли формувался канон радянського орієнталізму, який передусім оголошувався антиколоніальним. І ззовні здавалося, що так і є. Хоча попередні колоніальні сходознавчі традиції, які базувалися на російсько-імперському баченні Сходу, нікуди не зникли, а були видозмінені або вміло завуальовані. Це

було зроблено завдяки коренізації, індустріалізації та іншим складовим частинам модернізації, яку тоді дієво впроваджувала комуністична партія в Радянському Союзі. Водночас *Минуле* (політика царської Росії щодо азійських територій і населення) нещадно критикували й принижували, а *Сучасне* (політика радянської Росії щодо азійських територій і населення) підносили та вихваляли; суто з *Минулим* пов'язували й національні травми, а їхнє успішне лікування – із *Сучасним*. Тобто антиколоніальний радянський орієнталізм – це значною мірою по-радянському прихований колоніалізм. Образи Радянської Киргизії І. Багмута й М. Погребецького цілком віддзеркалюють вищесказане.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині найповнішим дослідженням про життєвий і творчий шлях І. Багмута залишається праця Івана Зайця – «Іван Багмут. Літературно-критичний нарис» (1964, 1985 рр.). Останніми роками з'явилися статті М. Васьківа, Я. Цимбал та інших вітчизняних літературознавців про подорожню літературу І. Багмута.

Щодо М. Погребецького, то його славетну альпіністську біографію було яскраво описано Іллею

Ветровим: «Первый на Хан-Тенгри. Путешествия М.Т. Погребецкого» (1971 р.); «Колумб небесных гор» (1993 р.).

Серед нещодавніх постколоніальних, історико-культурологічних, імагологічних робіт про Киргизію часів радянської влади можна виокремити англomовну монографію Алі Ігмена (Ali Igmen) “Speaking Soviet with an accent: culture and power in Kyrgyzstan” (2012 р.).

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проявів національних травм киргизів, українців і дунган крізь призму порівняльно-типологічного й імагологічного вивчення образів Киргизької АРСР (1929 р.) І. Багмута й М. Погребецького.

Виклад основного матеріалу. Іван Багмут (як український письменник) та Микола Коляда (як український композитор) були прикомандировані до експедиції на Хан-Тенгі для збирання етнографічного матеріалу серед переселенців-українців Туркестану. Орієнталізоване *Українське* мало стати стрижневим у їхніх звітах. Натомість у центрі уваги М. Погребецького як професійного альпініста була суто гора Хан-Тенгі та її навколишній ареал, про які він намагався дізнатися якомога більше до подорожі. Тому східна імагопоетика «Хан-Тенгі» та «В серці небесних гір» базується не лише на мандрівній імагопозиції автора, як Багмутова «Подорож до небесних гір <...>», а й на знаннях, почерпнутих із попередньої історичної, географічної літератури про центральний Тянь-Шань, а саме «Геологічних нарисів Туркестану» Д. Мушкетова («Геологические очерки Туркестана» Д. Мушкетова, 1928 р.) тощо.

У ті часи Середня Азія вже не була однорідним національно-східним простором, а являла собою вповні мультикультурну комбінацію *Азійського* (Киргизького, Казахського, Дунганського, Узбецького тощо) і *Європейського* (Українського, Російського тощо). Основними імагологічно-етнографічними об'єктами І. Багмута й М. Погребецького стали киргизи (тубільці), дунгани (переселенці з Китаю) та українці (емігранти). Чому вони? По-перше, ці народи разом з узбеками й росіянами домінували на теренах радянської Киргизії (65% населення – киргизи). По-друге, до складу експедиції М. Погребецького входила ще група кінооператорів Всеукраїнського фотокіноуправління (далі – ВУФКУ), завданням яких було зняти не лише сходження на Хан-Тенгі, але й побут саме киргизів, українців і дунган.

Історія азійсько-європейських взаємин на території російського Туркестану пережила різні етапи – це і неприйняття, і відкрита ворожнеча,

і намагання співіснувати мирно. Водночас і киргизи, і дунгани, і українці, про яких оповідають І. Багмут і М. Погребецький, перебували ще в постравматичному стані, коли їхні національні болі, образи, переживання (головним чином набуті за часів царської Росії) ще не були забуті й повністю вилікувані. Власне, у подорожніх нарисах І. Багмута і М. Погребецького (більшою мірою останнього) творився імідж Радянського Сходу (1929 р.) як місця, де лікуються травми та формується національно багатоліке населення, дружелюбне один до одного. Тобто вповні в руслі більшовицької ідеології щодо братерства й рівності народів. А для підсилення ефекту правильності такої радянської політики авторами використовувалась і типово більшовицька опозиція *Минуле* (Царське, Колоніальне, Травматичне, Негативне) – *Сучасне* (Соціалістичне, Антиколоніальне, Антитравматичне, Позитивне).

Киргизи: у процесі лікування «Радянським»

За спостереженнями І. Багмута й М. Погребецького, найбільш травмованою і такою, що потребує негайного «радянського лікування», виявилася корінна нація – киргизька. Усміхнений азіат, як на зворотній обкладинці «Подорожі до небесних гір <...>» І. Багмута, мав стати символом успішного *Радянського Киргизького*. Але цікаво, що в цьому процесі «радянського лікування» киргизів, завуальованого у вищезгадану опозицію *Колоніальне* (Російська імперія) – *Антиколоніальне* (Радянський Союз), продовжувалося типово колоніальне годування «Своїм» («Європейським» = «Цивілізованим» = «Радянським»).

По-перше, радянський киргиз має жити цивілізовано, тобто осіло, як європейці, а не кочувати. Щодо цього І. Багмутом і М. Погребецьким було зауважено, що нині киргизи намагаються жити в кишлаках (села), але їх усе-таки тягне до звичного кочового життя, тому вони продовжують «джайляу» (кочування з худобою літом).

По-друге, радянський киргиз має мислити цивілізовано, тобто перейняти європейсько-соціалістичний погляд на життя, поступово відмовлятися від власних звичаїв і традицій. Для цього були створені кочові центри, які склалися з різних юрт: юрти породіллі, юрти кочового кооперативу, юрти меддопомоги, юрти агрономічної консультації, юрти кочової ради, червоної юрти (один із таких центрів був описаний М. Погребецьким [3, с. 52]). Отже, лікування «Радянським» відбувалась у звичному та рідному місці для киргизів, у їхній традиційній оселі – юрті.

Мабуть, ідеологічно найважливішою серед цих радянських юрт була червона юрта. За словами М. Погребецького, вона являла собою «вогнище радянської культури», де розміщувалися школа та клуб, у яких велася боротьба з «одвічною темрявою, забобонами, впливом мулів, баїв, манапів, многоженством, алимом, шлюбами з малолітніми, поневоленням жінок, побутовими хворобами» [3, с. 36].

Радянська влада розуміла, що для успішного лікування треба використовувати національні атрибути, як-от «юрта» або «кок-бору = козлодрання» (національна гра кочівників, яка стала розважальним доповненням до радянського мітингу). Цю дозволена східну екзотику було колоритно змальовано в картинах І. Багмута і М. Погребецького. І лише в її рамках перевага киргиза над «європейцями» була очевидна. Наприклад, майстерність киргизьких вершників у верховій їзді або вправність киргизьких жінок у встановленні юрти, або недолуга участь і поразка європейця в «кок-бору».

Натомість за межами *Свого / Киргизького* киргиз, який відмовлявся від лікування «*Радянським*», не мав жодного шансу, щоб наблизитись і зрівнятися із «європейцями». Водночас активно проводилось роз'яснення, що *Киргизьке* – це варварське, напівродове, напівфеодалне тощо, та проводилася демонстрація успішності *Радянського* на архітектурному, промисловому, сільськогосподарському, медичному й інших рівнях життя. Щодо останнього, то наприкінці 20-х рр. ХХ ст. індустріалізація Центральної Азії набирала обертів. Цілком слушно М. Погребецьким було зауважено, що «за п'ять років соціалістичного будівництва наново перебудовано країну» [3, с. 17], роз'яснено, що почали орати безмежні киргизькі степи, з'явилися нові заводи та фабрики, будуються гідроелектростанції, плавають теплоходи на Іссик-Кулі тощо. А на широких вулицях Фрунзе (столиця Киргизької АССР) «красуються вже нові будівлі: друкарня, школи, їдальня, лікарня, а на околиці шкіряний завод <...>» [3, с. 18], продають багато різних газет.

Водночас позитивний ефект лікування «*Радянським*» підсилено критикою колишньої царської політики щодо *Киргизького*:

1. «Брудні арики, де вранці миються, перуть і звідки п'ють воду – це приречена вже на смерть екзотика дорадянського Сходу, це залишки, це спадщина царської Росії» [3, с. 19].

2. «Понад півсторіччя царська Росія володіла Киргизією, але тільки радянська влада пустила теплоходи через Іссик-Куль» [3, с. 25].

3. «Базар визначає фізіономію міста: переселенські підводи та узбецькі ашхани – осілий світ; верхові киргизи, що приїхали з гір, – кочовий світ. На межі цих двох світів стоїть Каракол, правлячи за ланку осілого й кочового життя. Збудований 1869 р., як форпост войовничих замислів російського царату, нині він являє собою аванпост радянської культури, що наступає на рештки напівродового, напівфеодалного побуту кочовика» [3, с. 29].

Тобто, за словами М. Погребецького, царська Росія нічого позитивного для киргизів не зробила: 1) руйнувати екзотику східного побуту не намагалася, «хай залишаться варварські традиції – так легше керувати»; 2) привнесла негативні риси європейської культури – горілку та сифіліс – цей «неодмінний авангард колоніального культуртрегерства»; 3) забиравала кращі землі, підтримувала хабарництво («чагим») і глумливий суд, експлуатувала бідняків; 4) створювала провокації між народами тощо [3, с. 33].

І все це призвело до Центральноазійського повстання, яке історики ще називають першою колоніальною революцією ХХ ст., коли були попалені майже всі європейські села, багато європейців перебито, а худобу їх було забрано. Повстання було жорстоко придушено: киргизів розстрілювали, вішали, катували, незважаючи на вік і стать. Більшість із них були змушені тікати в гори, кидаючи і продаючи своїх дітей, оскільки не мали можливості їх прокормити. Тисячі киргизів іммігрували до Китаю. До тексту «Хан-Тенгри» М. Погребецького долучено вирізку із царських «Семиреченських ведомостей», у якій було надруковано, що повстанців-киргизів треба морити голодом і не милувати [3, с. 34], а також сумну киргизьку пісню про ці події. Травма «1916 р.» (рік, коли відбулося Центральноазійське повстання) була і продовжувала залишатися найбільш болючою для киргизів, але водночас допомагала в лікуванні «*Радянським*» як антиподним до «*Царського*».

Зрозуміло, що перетворити відразу всіх киргизів на «радянську людину» було неможливо. Серед персонажів киргизької національності, які фігурують на сторінках нарисів І. Багмута і М. Погребецького, є «вповні радянські киргизи» (киргизка – голова аульної ради), «киргизи, які ще перебувають у процесі “радянського лікування”» (таких більшість) і «киргизи, які категорично відмовляються від “Радянського”» (баї, басмач Джантай). Вміщено й короткі монологи про те, що за радянської влади киргизів теж стали вважати за людей. Адже, за словами очевидців, до рево-

люції кожен, хто був одягнений не по-азійському й не по-селянському, міг у киргиза забрати коня, барана тощо, образити й ударити його. Водночас киргиз мусив мовчати і все приймати як належне. А нині «радянські начальники» киргизів не б'ють, не примушують працювати. Радянським киргизам лише треба платити податки. «Руські» не забирають їхніх земель, оскільки радянська влада принесла примирення між європейцями й азіатами.

Варто ще додати, що в І. Багмута та М. Погребецького як спостерігачів *Середньоазійського / Киргизького, Узбецького, Казахського* тощо час від часу проявляються риси типових колонізаторів, зокрема відчуття культурної переваги й вищості щодо дивних і брудних азіатів. Це простежується і під час їхнього вибору ідальні в м. Фрунзе, і під час гостювання в юрті, господарем якої був казах, який ніколи не бачив ні електрики, ні потягів, ні автомобіля (М. Погребецькому та його товаришам видається незрозумілими і неприйнятними бруд й антисанітарія закладів громадського харчування; той факт, що жінки обсмикують кістки за чоловіками, та інше). Нерідко в таких описах *Азійського* наявна доля іронії, як-от у Багмутовому живописному портреті киргизок:

– «вони намотують собі на голову білої тканини так багато, що голова схожа на великий білий макортет. Дивуєшся, як киргизи умудряються мати таке чисте біле головне вбрання, будучи страшенно брудними» [1, с. 13–14];

– у багатьох киргизок «нафарбовані щоки, брови наведені чорною фарбою, або брови вибриті і замість них проведено рівну чорну рису. Ось їде киргиз на коні, а за ним «розфурфурена» жінка на корові <...>» [1, с. 14–15].

До речі, відчуття вищості подеколи підтримують у них і самі киргизи, коли називають І. Багмута й М. Погребецького «начальниками» або звертаються до них як до лікарів (мають на увазі їхню освіченість і наявність у них аптечок із таблетками й іншими ліками).

Українці: Своє (Українське) на Чужому (Киргизькому)

Перших земляків (двох українських селян) І. Багмут зустрів у поїзді: вони зайшли до його вагону після м. Оренбурга. У цих безмежних степах така зустріч була цілком прогнозованою, оскільки перші безземельні селяни з України, Дону, Північного Кавказу, центральних губерній Росії почали оселятися тут із кінця XIX ст. і перших років XX ст. Причинами міграції стали будівництво та створення інфраструктури залізниці Оренбург – Ташкент (реальна можливість

отримати роботу), а також Столипінська аграрна реформа (реальна можливість отримати землю). Отже, «потяг» як місце знайомства абсолютно випадково виявився ще й одним з історично причетних і важливих міграційних знаків появи *Українського* на території *Середньоазійського*. У «Хан-Тенгірі» М. Погребецького ця історія міграції було роз'яснено в дискурсі критики царського колоніалізму: «Після періоду воєнної колонізації, яка відбувалася водночас із загарбанням середньоазійських земель, почалася в Киргизії й селянська колонізація. Для царської влади таке переселення було способом зменшити густість населення й відвернути селянські повстання. Переселяли до Киргизії селян із найбільш перенаселених внутрішніх губерній: Воронізької, Полтавської, Київської» [3, с. 21].

Зі слів земляків І. Багмут дізнався, що тут проживають багато українців (херсонці і тавричани), а в «Ак-Булатському районі їх приблизно 1 500 дворів» [1, с. 8]. М. Погребецьким було ж відзначено, що зі «113 національних сільрад Киргизії 51 сільрада – українські» [3, с. 21]. Селяни, яких зустрів І. Багмут у поїзді, відразу ж поскаржилися, що їхнім дітям важко вчитися в російських школах. Тому вони намагаються власним коштом будувати українські школи та просять І. Багмута поклопотатись у Харкові, щоб «звернули увагу на них, дали допомогу культурними силами» [1, с. 8]. Далі акбулатські українці розповіли, що сьогорічний врожай поганенький, оскільки гарно пшениця тут родить один раз на два – три роки. Щодо сільськогосподарських методів, то українці продовжують господарювати по-своєму, майже не переймають традицій і навичок тубільців. Так, для них зрозумілою є вся користь верблюда (невибагливість у їжі, прекрасна тяглова сила, чудова вовна), але не подобається їм ця тварина як свійська: «До його трудно привчатися. Корисна худоба, але погана, розсердиться – обригає всього» [1, с. 9].

Тобто розмова повелася навколо двох віковичних питань, які незмінно хвилювали українців, – це збереження власної мови та бажання спокійно й успішно працювати на землі. Парадоксально, але українські колективні травми передусім були спричинені саме мовною дискримінацією та земельними проблемами.

У Середній Азії мігранти-українці продовжували зазнавати психологічних і тілесних травм знову ж таки через власну мову й отриману для користування чужу землю. Щодо останньої, то під час Центральноазійського повстання (1916 р.) киргизи палили і грабували українські села, вига-

няли українців із своїх земель. Але цікаво, що на цій травматичній ситуації киргизьких українців, на відміну від їхніх кривдників – киргизів, ні І. Багмут, ні М. Погребецький не наголошують. Вона згадується лише в одному епізоді: візник (імовірно, українець за походженням) згадав про часи повстання, коли «було попалено майже всі європейські села в окрузі, чимало перебито «руських» <...> Його теж було тяжко поранено та спалено все подвір'я, але це якось забулось, вивітрилось і в нього, навіть хоч і по-своєму «скривдженого», лишився в пам'яті лише жах розправи царського уряду над повстанцями-киргизами» [1, с. 32]. Другий візник, підключившись до бесіди, мимовільно додав, що зараз вони живуть мирно з киргизами, «може б коли й немирно було, та <...> советська власть» [1, с. 32]. До речі, у перші роки утвердження радянської влади в Туркестані місцеве азійське населення почало активно виганяти європейських емігрантів, що призвело до погромів, сутичок, національної ворожнечі тощо. Слогани на кшталт «Радянська Киргизія для киргизів» або «Радянський Казахстан для казахів» були популярними у 20-ті рр. ХХ ст. Але поступово це вдалося зупинити. Проблем для українців як некорінних мешканців Киргизької Республіки додала й радянська політика коренізації, оскільки киргизи як представники титульної нації мали переваги в отриманні роботи.

Можливо, відсутність документальних свідчень українців про Центральноазійське повстання та сучасні неприємні українсько-киргизькі взаємини в текстах І. Багмута та М. Погребецького – це наслідок їхньої власної або офіційної цензури, оскільки Радянський Союз, а отже, і Радянський Схід – це про дружбу, а не про ворожнечу, народів. У будь-якому разі травмованими або ображеними *Киргизьким* місцеві українці не виглядають.

Натомість тубільне населення їх сприймає як європейців, дуже схожих і навіть ідентичних до руських. Таке «російське поглинання» *Українського* стало важливою національною проблемою для мігрантів-українців Радянської Киргизії. Адже вони прагнули зберегти й побудувати *Своє (Українське)*, а ніяк не *Русифіковане Українське*, на території *Чужого (Киргизького)*.

У назві другого розділу «Подорожі до небесних гір <...>» І. Багмута відзначено українською мовою – «Україна чи Середня Азія?», та російською – «Украинцы утратили свое национальное лицо». Таке коротке мовне маркування інформації акцентує увагу на двох ключових фактах присутності *Українського* на Сході. Перший є приємним, оскільки виявилось, що українська

національна культура поширилася та продовжує популяризуватися за межами України: чути українську мову, на привокзальних базарчиках продають вареники, висять афіши українських драматичних труп. І. Багматові від цього *Українського* навіть азійський степ видався українським, але «гори на горизонті, велика спека, назва станцій, як Ауліє-Ата, або щось подібне, та киргизи й киргизька мова нагадують, що від України 4 000 кілометрів» [1, с. 11].

Другий факт – це офіційні відомості від радянської влади м. Фрунзе, що «украинское население утратило свое лицо, обрусело». Таку відповідь отримав І. Багмут, запитавши в заступника КирЦВК, як обслуговуються «національно-культурні потреби українського населення Киргизії» [1, с. 15]. Чинownik також повідомив, що і «коренізація» = «киргізація» радянського апарату відбувається мляво: не хочуть російські службовці вивчати киргизьку мову. «Центр, як центр», – підсумовується І. Багмутом і відзначається, що він ще подивиться по селах, як «сохранилось национальное лицо украинского населения» [1, с. 15]. Те, що він і його товариші по експедиції побачили далі, було неоднозначним: дещо зігріло їхні українські душі, а дещо засмутило.

Так, у селищі Рибаче їх відправили ночувати до «русського», який виявився чистокровним українцем. У селі Кок-Пак (українська назва – «Капки») діти, називаючи себе «руськими», розмовляли українською («по-хохляцькому»). Чулась м'яка українська говірка чоловіків, жінок, дітей у Лебединці, Дмитрівці, Красній річці й інших європейських / українських селах, через які пролягав шлях експедиції до Хан-Тенгри. В ущелинах Тіень-Шаню лунали українські пісні, які співали радянські прикордонники, більшість із яких були українцями.

Під час перебування в містечку Караколі їм пощастило побачити, як представлено на Радянському Сході українське театральне мистецтво й фільмографію. Тогочасний Каракол був одним з основних культурних осередків Киргизії, оскільки мав власну будівлю театру. Українську драматичну трупу, яка тоді гастролювала в Караколі, було організовано в м. Армавірі. До речі, театральне мистецтво цього кубанського міста тісно пов'язано з українською культурою: перший сезон 1908 р. (час заснування місцевого театру) відкрила українська трупа П. Прохоровича; там часто ставили різні українські п'єси. Від режисера цієї армавірської трупи, який розмовляв чистою російською мовою, І. Багмут і М. Погребецький дізналися, що вони

досить успішно гастролюють Середньою Азією. Їхній репертуар – «Тарас Бульба», «Сватання на Гончарівці», «Степовий гість» тощо. І. Багмут поцікавився в режисера, чому відсутні сучасні українські п'єси. Й отримав пояснення, що вони мусять догоджати смаку місцевих українців – це обов'язкова наявність національного колориту, а саме одягу (козацький жупан), танку (гопак), співу (українська пісня), їжі (горілка). «Ми сидимо одну дію і бачимо, – описав враження від вистави «Тарас Бульба» І. Багмут, – що п'єса цілком відповідає взятій настанові: в одній лише дії тричі п'ють горілку, тричі вибивають гопака і тричі співають «Вип'ємо, хлопці <...>» <...> Ми сумні йдемо з цієї вистави» [1, с. 26].

Щодо українського кіно, то в Каракольському кінотеатрі демонстрували «Тараса Шевченка». Зрозуміло, що тут ідеться про двосерійний німий фільм 1926 р., режисером якого був Петро Чардинін, а роль Тараса Шевченка зіграв Амвросій Бучма. І. Багмут написав, що картина їх звеселила своїми перлами – «я пас ягнятів за селом» та подібними неграмотними цитатами з «Кобзаря» Т. Шевченка.

Такі прояви *Українського*, звичайно, мали місце в Радянській Киргизії, цьому сприяла радянська політика щодо національних меншин, але дуже частими подіями не були. Очевидно, що найпершими константами *Українського* серед *Киргизького* залишалися «європейські» (українські) села. На противагу киргизькому кишляку (брудні глиняні халупки, відсутність дерев), українське село – це зелений оазис, де стоять мазані хати з очеретяними стріхами, ростуть тополі коло тину, в арках купаються качки, у калюжах сидять свині, бігають курчата. Під час перебування в цих селах М. Погребецькому здалося, що він насправді в Україні. Лише гори й місцеві азіати порушили його ілюзію.

Отже, на території Середньої Азії українці будували *Своє (Українське)*. І переробляли по-своєму ті навички господарювання, які вони перейняли в киргизів. Зокрема, за прикладом кочівників-киргизів українці стали теж влітку переселятися в долини з гарною травою, щоб випасати скот і птицю. Але там вони будували невеличкі хатки, а не ставили юрти, як киргизи. Загалом же осередки киргизької України виглядали як центри хліборобської цивілізації, які гармонійно вкоренились у дикий кочовий світ. І. Багмут навів слова одного селянина з Київщини, який переїхав до Туркестану перед війною: він задоволений своїм азійським життям і за Батьківщиною не сумує. І видається, що *Українське* може вповні стати

природною частиною Середньоазійського, а їхня киргизька Україна – омріяним куточком щастя. Якби не одне спостереження І. Багмута, що серед дітей і дорослих європейських етносів майже не побачиш вродливих людей (навіть більше – «рідко побачиш фізично здорову») [1, с. 17]. Ми не знаємо достовірно, що хотів сказати цим реченням І. Багмут. Можливо, що кліматичні умови Киргизії є пагубними для представників європейських націй. Можливо, це Багмутовий натяк на напружені відносини між європейськими мігрантами й місцевими азіатами.

Дунгани: Китай, їжа, опіум

Представлені в «Подорожі до небесних гір <...>» І. Багмута та «Хан-Тенгри» М. Погребецького й імагологічні характеристики дунган:

– у І. Багмута читаємо, що «дунгани – китайці тюркського походження мусульманської віри. Під час заколотів у Китаї переселилися до Росії сюди жити. Вони фахівці обробляти опій і непогані кухарі» [1, с. 13];

– у М. Погребецького згадується про невелику кількість дрібних торговців дунган, які проживали в Пішпекі в 1916 р., додається такий коментар: «Дунгани (по-китайськи «хуей-дзу»; самі себе називають чжун-ян) – народність монгольського походження. Живуть у північно-західному Китаї, зокрема у провінції Сінцзян. У 1850 р. дунгани разом з уйгурами повстали проти Китаю. Після розгрому повстання значна частина їх втекла в Ілійський край, на північ від Тянь-Шаню. У 1871 р. Ілійський край був захоплений Росією, але потім знову повернений Китаю. Дунгани, які жили в Ілійському краї, перейшли на територію Росії. Тепер у Радянському Союзі дунгани середньоазіатські (приблизно 25 тисяч осіб) живуть у Казахській і Киргизькій РСР. Колгоспи середньоазіатських дунган вирощують головним чином рис, опійний мак, бавовник» [2] (примітка № 9 у книзі «В серце небесних гір»).

Цитоване коментування датується 1960 р., коли в Радянському Союзі вже було створено кириличне письмо для дунган (хуей) та було в рази більше, ніж у 20–30-і рр. ХХ ст., етнографічно-історичної інформації про них. А от для учасників експедиції до Хан-Тенгри 1929 р. дунгани були невідомою екзотикою, цікавими екземплярами для живописання *Середньоазійського*.

Так, в описі міста Фрунзе І. Багмут відзначив, що «на базарі немає європейських їдалень. Є в місті лише одна. Зате – цілі вулиці – дунганських ашхане (їдалень). Ми довго вибираємо до якої зайти, заходимо в кухню, щоб оглянути її

з боку санітарії і гігієни, і, зрештою, спиняємося на пивній «Возрождение Китая» [1, с. 13]. Меню закладу – пиво, червоні помідори, дунганська локшина, кумис і пельмені. За словами І. Багмута, дунганська локшина – це страва, яка так добре приправлена червоним перцем і оцтом, що аж обпікає рот. Оскільки в пивній не знайшлося на всіх ложок, то довелося їсти паличками: «Привчаємося їсти паличками, хоч спочатку це дуже незручно. Локшина тягнеться на пів метра, вислизає з паличок; нам доводиться уважно вивчати, як їдять дунгани <...>» [1, с. 13]. На сторінках 28–29 «Хан Тенгри» М. Погребецького вміщено фото й опис того, як дунганський кухар робить цю локшину.

Повідомили І. Багмут і М. Погребецький і про ще одну професійну діяльність дунган на території Киргизії – це виробництво опіуму. Дунгани були першорядними фахівцями з вирощування опіумного маку. Деякі з них мали власні плантації маку, інші, як кваліфіковані робітники («опіумщики»), працювали на плантаціях європейців. Робота з опіумом була дуже важкою. «Мені, – написав І. Багмут, – розповідали місцеві люди, що робітник, збираючи опіум, їсть багато м'яса, інакше він не може працювати, падає отруєний» [1, с. 18].

Варто відзначити, що в подорожніх нарисах І. Багмута і М. Погребецького *Дунганське* презентується невід'ємною частиною *Китайського*. Нерідко китаєць – це насправді дунган, а китайське – дунганське: «Китайські квасні, китайські пральні, китайські харчевні. За рундуками з галантерейним дріб'язком стоять чорноволосі із жовтими вилицюватими обличчями продавці <...> Це дунгани та таранчі – вихідці з китайських провінцій Шен-сі, Шань-сі, Ган-су, Сінь-Цзян. До Фрунзе прилягає ціла слобода дунганських будівель. Дунгани розмовляють китайською, таранчі – тюркською <...>» [3, с. 19–20]. Про реакцію дунган на те, що їх називають китайцями, ні І. Багмут, ні М. Погребецький не написали. Хоча саме від розправи з боку китайської влади дунгани були змушені переселитися в райони Пішпеку, Токмака й Каракола. Власне, асоціювання дунган із *Китайським* (переїхали з Китаю – китайці) аналогічне до – українців з *Європейським* (переїхали з Європи – євро-

пейці). Цей принцип ґрунтується на географічному, а не етнічному походженні мігрантів.

Подеколи І. Багмут і М. Погребецький порівнювали *Дунганське* з *Киргизьким* або *Європейським*: а) верх дунганських підвод нап'ято з матерії, оздобленої китайськими малюнками, а киргизьких – із чию (рослина); б) серед європейців немає вродливих і здорових, а «діти дунган – прекрасні екземпляри. У них виразні очі, прекрасний засмаглий колір обличчя <...>» [1, с. 17]. Отже, дунгани виявилися заможнішою і здоровішою нацією. Наскільки ж вони тужили за батьківськими землями і чи прагнули повернутися до Китаю, то ці питання щодо національних травм дунган у нарисах І. Багмута і М. Погребецького не порушувалися.

Висновки. «Подорож до небесних гір: нотатки туриста до центрального Тінь-Шану» І. Багмута і «Хан-Тенгри» М. Погребецького належать до документальної прози, яка відображає процес побудови нового радянського суспільства та формування канону радянського орієнталізму. Образи Киргизької АРСР (1929 р.), описані І. Багмутом і М. Погребецьким, дещо відмінні, оскільки робились різні акценти, говорячи про ідентичні місця, події, людей тощо. Увага І. Багмута була більшою мірою зосереджена на житті українських мігрантів. Позбавлений його нарис і тієї постійної пропаганди й вихваляння успіхів радянської політики модернізації на теренах Киргизстану, яка наявна в М. Погребецького. Помічались І. Багмутом, на відміну від М. Погребецького, і проблеми, як-от зашарпана будівля державного банку або алкоголізм. Якщо Багмутові орієнтальні образи формувалися суто на його враженнях і емоціях, то М. Погребецького – на сходознавчих знаннях і власній оцінці побаченого. Національні травми киргизів, українців і дунган пов'язувалися тільки з дорадянськими часами. Повстання 1916 р. описувалось як трагедія тільки для киргизького народу, не акцентувалась увага на неприємних моментах україно-киргизьких взаємин і ставленні дунган до Китаю. Загалом же радянська Киргизія (1929 р.) І. Багмута і М. Погребецького виявилася вповні мультикультурною республікою, де киргизи, українці, дунгани, які прагнули зберегти власну національну ідентичність і забути про травми минулого, будували своє мирне і щасливе життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Багмут І. Подорож до небесних гір: нотатки туриста до центрального Тінь-Шану. Харків : Державне видавництво України, 1930. 131 с.
2. Погребецький М. В серце небесних гір. Київ : Молодь, 1960. 295 с.
3. Погребецький М. Хан-Тенгри. Пер. з рос. Х. Лін. Харків ; Одеса : Дитвидав, 1934. 175 с.